

IZ KAZNENOPRAVNE POVIJESTI

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*
Dr. sc. Ivan Milotić**

SLUČAJ ROKSOLANSKOGA KRALJA RASPARAGANA: *RELEGATIO IN INSULAM* RIMSKOGA KAZNENOG PRAVA

Kazna protjerivanja u povijesnom se razvoju rimskog sustava kažnjavanja manifestirala kao exilium, deportatio i relegatio. Dok su te kazne dobro obrađene u djelima rimskih, poglavito klasičnih pravnika, razmjerno su rijetka epigrafska svjedočanstva o konkretnim slučajevima u kojima su bile izrečene. U ovome radu obrađuju se dva natpisa koja dokumentiraju kaznenopravni slučaj roksolanskoga kralja Rasparagana, kojega je car Hadrijan porazio tijekom pohoda na Sarmatiju 117./118. godine, a potom osudio na relegaciju na Uljanikov otok u Pulskome zaljevu. Slučaj je višestruko zanimljiv jer ne samo što pokazuje obilježja rimskog kaznenopravnog instituta relegatio, odnosno stupanj njegova razvoja u prvim desetljećima II. stoljeća, nego i epigrafskim sagledavanjem tog instituta na Rasparaganovu primjeru potvrđuje različite ciljeve rimske kaznenopravne politike koji su se mogli postići izricanjem kazne relegatio, točnije rečeno relegatio in insulam. Ovim člankom afirmira se i epigrafsko gradivo rimske provenijencije kao izvor za daljnju spoznaju kaznenog sustava u antičkom Rimu.

Ključne riječi: rimsko kazneno pravo, Hadrijan, Sarmatija, Rasparagan, exilium, deportatio, relegatio, Istra, Uljanikov otok

1. UVOD

Najautentičnija i najdragocjenija rimska pravna svjedočanstva potječu s epigrafskih spomenika koji imaju prevladavajuće pravni sadržaj.¹ Njihova važ-

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, redovita profesorica Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

** Dr. sc. Ivan Milotić, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

¹ E. g. ovdje se spominju neka najpoznatija takva epigrafska svjedočanstva: Pompejanske pločice (*Tabulae Pompeianae Sulpiciorum*), Herkulanske pločice (*Tabulae Herculenses*), rimske vojničke diplome (*diplomata militaria*), municipalni zakoni (*leges municipales*), poput *lex Salpensana*, *Lex Malacitana*, *Lex Ursonensis*, *Tabula Banasitana* i dr., isprave o sporovima, poput glasovite *Tabula Contrebiensis* i dr.

nost ogleda se u životnosti situacija koje dokumentiraju, pa stoga ponajbolje predočuju način primjene rimskoga prava u konkretnom slučaju. Ipak u ukupnom epigrafskom gradivu rimske provenijencije udio takvih (pravnih) svjedočanstava razmjerno je malen, zbog čega se romanistika često služi brojnijim nepravim epigrafskim izvorima, koji u manjemu dijelu svojega sadržaja, posredno ili neposredno, donose različite pravne naznake, institute ili koncepte rimskoga prava. Često takvi nepravni epigrafski spomenici čine optimalnu podlogu za daljnja pravna promišljanja i kontekstualizacije, što je slučaj i s epigrafskim svjedočanstvima koja se obrađuju u ovome radu.²

Epigrafski izvori koji su predmet ovoga rada nisu ostali nezamijećeni u epigrafiji³ i arheologiji.⁴ Riječ je o natpisima iz II. stoljeća koji potječu iz Pule – s Uljanikova otoka (smještenog u Pulskome zaljevu), a očuvani su u dobro čitljivim ulomcima. Jedno natpisno svjedočanstvo potječe sa sarkofaga koji pripada Rasparaganu, kralju sarmatskoga plemena Roksolana (*Roxolani*),⁵ koji je – držeći se historiografskih podataka – kao zarobljenik, nakon poraza od cara Hadrijana 117. ili 118. godine, iz područja Baraganske ravnice (današnja jugoistočna Rumunjska) ili Besarabije doveden u Pulski zaljev, gdje je bio doživotno relegiran na Uljanikov otok i gdje je u konačnici i umro. Drugo svjedočanstvo potječe sa sarkofaga njegova sina Peregrina, koji je također kao relegirana osoba umro na tome otoku.

Prilikom arheološko-historiografske obrade tih svjedočanstava uvijek im se pridavala neznatna pažnja kao pukim sepulkralnim natpisima. S druge strane već su arheolozi i povjesničari smatrali potrebnim tumačiti ih u pravnom kontekstu. Izraženo je shvaćanje da zanimljiv slučaj tuđinskoga plemenskoga vladara koji je prisilno odveden iz svoje domovine, a potom relegiran daleko – na razmjerno nevažnom otočiću duboko u jezgri rimske države (upravno gledajući u Italiji, tj. u Desetoj italjskoj regiji – *Regio X*) – treba sagledavati iz per-

² Pored tih pravnih tekstova, rimska epigrafska zaostavština sadrži mnogo više zapisa sasvim drugačije namjene, ali koji ipak mogu biti korišteni kao spoznajni izvor za pravnu povijest. Mnogi natpisi u kamenu koji ne sadrže ni pravni propis, ni drugi javni pravni akt, pa ni ispravu, ipak sadrže podatke vrijedne za pravnog historičara. Smodlaka-Kotur, A., „Nepravni epigrafski spomenici – izvor za rimsko pravo“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 27, br. 2, 1990, str. 32.

³ *Corpus inscriptionum latinarum* (u nastavku: CIL), vol. V, pars 1, Mommsen, T. (prir.), Berlin, 1872, br. 32 i 33; *Inscriptiones Italiae* (u nastavku: Inscr. It.), vol. X, pars 1, Degraffi, A. (prir.), Rim, 1936, br. 153 i 154; *Inscriptiones latinae selectae*, Dessau, H. (prir.), vol. 1, Berlin, 1892, br. 852 i 853.

⁴ Starac, A., *Rimsko vladanje u Histriji i Liburniji*, vol. 1. (Histrija), Pula, 1999, str. 64-65.

⁵ Strabo, *Geografika* 7,3,17 ubraja ih među četiri sarmatska plemena. U njegovo doba, na prijelazu I. stoljeća pr. Kr. u I. stoljeće, nastanjivali su područje između Dnjepa i Dona. O Roksolanima v. Harmatta, J., *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Szeged, 1970, str. 12, 14-15, 45-51.

spektive jedne posebne vrste kaznene osude (*relegatio*) koju je poznavalo rimsko pravo klasičnoga doba, a bila je izrečena Rasparaganu.⁶ Povoljnu okolnost za analizu Rasparaganova slučaja predstavlja i činjenica da je poraz Roksolana od Rimljana odgovarajuće zabilježen u rimskim historiografskim izvorima: naime spominje ga Tacit u djelu *Historiae*,⁷ a *Historia Augusta*, u dijelu u kojem donosi Hadrijanov životopis, bilježi ne samo napade Sarmata (pod čime vjerojatno misli na Roksolane) na Rimljane⁸ već i činjenicu da ih je Hadrijan u jednom trenutku svladao te razmotrio žalbu roksolanskoga kralja, s kojim je zatim sklopio mir.⁹ Potonja tvrdnja nedvojbeno se odnosi na roksolanskoga kralja Rasparagana, čiji se slučaj u ovome radu razlaže i kontekstualizira.

Jedinstvenost slučaja kralja Rasparagana, njegova gotovo posvemašnja znanstvena neobrađenost, a posebice jake naznake da bi Rasparaganovu relegaciju na Uljanikov otok trebalo procjenjivati u kontekstu kaznenih instituta klasičnog (Hadrijanova) doba, pred autore postavlja dva zahtjeva. Promatrano s pravnoga gledišta, prvotno treba odgovarajuće razjasniti epigrafsko svjedočanstvo s Rasparaganova i Peregrinova sarkofaga, a zatim historiografske izvore koji opisuju okolnosti njegove relegacije na otočić u Pulski zaljev. Nakon toga potrebno je postignuta saznanja staviti u kontekst Hadrijanove vladavine, koja se podudara s vrhuncem razvoja klasičnoga rimskog prava. Pritom je potrebno na poseban način sagledati onovremeni stupanj razvoja kaznenih instituta u okvirima kojih je bilo moguće kao kaznenopravnu sankciju odrediti i provesti preseljenje jedne osobe te čitave njezine obitelji (i njihove pratnje) iz domovine na otočić u dalekoj tuđini.

Tek kad se drži spomenutih odrednica znanstvene analize moguće je cjelovito shvatiti ne samo ta dva relevantna epigrafska svjedočanstva nego i čitav Rasparaganov slučaj. Naime historiografski izvori bilježe da je Rasparaganu nakon poraza od Hadrijana dodijeljeno rimsko građanstvo (*civitas Romana*), a potom izrečena osuda relegacije na Uljanikov otok, na kojemu je pak zadržao ranije vladarske prerogative prema podanicima koji su s njime kao zarobljenici bili dovedeni na taj otok. Zabilježeno je da su se Rimljani prema njemu ophodili kao prema rimskom građaninu te da su mu u tome svojstvu, a ne kao običnom barbarinu, izrekli *relegatio in insulam*, pri čemu treba naglasiti da on

⁶ *Idem*, str. 64.

⁷ Tacitus, *Historiae* 1,79. V. Kornelije Tacit, *Manja djela. Historije*, Miklić, J. (prev.), Zagreb, 2007, str. 378-379.

⁸ *Historia Augusta*, Hadrianus 5,2. V. *Historia Augusta: Elije Sparcijan, Julije Kapitolin, Vulkacije Galikan, Elije Lampridije, Trebelije Polion, Flavije Vopisko iz Sirakuze*, Nečas Hraste, D. (prev.), Zagreb, 1994, str. 15-16.

⁹ *Historia Augusta*, Hadrianus 6,8. Ipak *Historia Augusta* treba uzeti u obzir sa znatnom zadržkom, jer se uobičajeno smatra povijesnim izvorom ograničene vrijednosti. V. *Historia Augusta: Elije Sparcijan ...*, *ibid.*, str. 16-17.

nije bio tek obični osuđenik, nego osoba koja je pripadala vladarskoj aristokraciji pokorenoga sarmatskog plemena Roksolana.¹⁰

2. EPIGRAFSKI I HISTORIOGRAFSKI IZVORI KAO TEMELJI KAZNENOPRAVNE KONTEKSTUALIZACIJE RASPARAGANOVA SLUČAJA

Temelj razumijevanja Rasparaganova slučaja čine ulomci dvaju natpisa s dvaju različitih sarkofaga, od kojih jedan pripada ocu – kralju Rasparaganu, a drugi njegovu sinu Peregrinu. Oba natpisa pronađena su na Uljanikovu otoku (*Insula degli Olivi*), i to na mjestu gdje je utvrđeno postojanje ostataka rimske *villae*. Ulomci su zabilježeni u CIL-u, ILS-u i Inscr. It., a ovdje se donose prema Degrassijevu čitanju u Inscr. It., jer se ta zbirka glede rimskih natpisa iz Istre – kao najcjelovitija, s određenim ispravicima ranijih čitanja, te posljednja – smatra najpouzdanijom.

Prvi natpis glasi:

P(ublio) Aelio Rasparag[a]no / regi Roxo[la]noru[m] / [u(xor)] v(iva) [f(ecit)].

U prijevodu:

*Publiju Eliju Rasparaganu, kralju Roksolana, supruga je za svojega života sačinila [ovaj spomenik].*¹¹

Drugi natpis glasi:

P(ublius) Aelius Peregrinus reg[is] / Sarmatarum Rasparagani / f(ilius) v(ivus) f(ecit) sibi et Attiae Q(uinti) f(iliae) Procillae lib(ertis) l[iber]tabusq(ue) posterisq(ue) eorum.¹²

U prijevodu:

Publije Elije Peregrin, sin sarmatskoga kralja Rasparagana, za života sačinio je [ovaj spomenik] sebi i Aciji Procili, Kvintovoj kćeri, i oslobođenicima i oslobođenima te njihovim potomcima.

Degrassi je ta dva natpisa svrstao u skupinu *inscriptiones sepulcrales notabiliores*, čime je želio istaknuti da oni ne pripadaju tek običnim ljudima, nego pripadnicima aristokracije, premda tuđinske. Natpisi potvrđuju da je Rasparagana i njegova sina smrt snašla u izgnanstvu – na Uljanikovu otoku, što

¹⁰ Wilkes, J. J., „The Danube Provinces“, u: *The Cambridge Ancient History*, vol. 11 (AD 70 – 192), Bowman, A. K., Garnsey, P., Rathbone, D. (ur.), Cambridge, 2000, str. 583.

¹¹ Inscr. It. X/1, 153.

¹² Inscr. It. X/1, 154.

nedvojbeno potvrđuje činjenicu da je njihova relegacija bila doživotna. Drugi važan podatak odnosi se na Rasparaganovu suprugu, koja je s njim bila dovedena na taj otok i ondje živjela kao rimska zarobljenica, te je svom suprugu posmrtno dala izraditi sarkofag s citiranim epigrafskim svjedočanstvom. S epigrafskog spomenika koji je dao izraditi Peregrin saznaje se da su, zajedno s čitavom sarmatskom kraljevskom obitelji (otac Rasparagan, njegova neimenovana supruga, njihov sin Peregrin), na Uljanikov otok bili dovedeni i njihovi robovi (ili sluge), koji su u određenom trenutku – vjerojatno prije samoga dolaska na otok te poštujući tadašnje rimske oblike manumisije¹³ – bili oslobođeni iz ropstva (... *libertis libertis libertabusque posterisque eorum*). Konačno, znakovit je i natpis s Peregrinova sarkofaga, iz kojeg proizlazi da je on sâm sačinio nadgrobni spomenik na zajedničkoj grobnici, u koju su očigledno bili pokopani članovi kraljevske obitelji, ali i oslobođenici s potomcima.

Još je Mommsen u epigrafskoj raščlambi prvoga natpisa ustvrdio da Rasparagana na Uljanikovu otoku treba poimati *pro captivo vel exule*,¹⁴ u čemu ga dosljedno slijede Dessau¹⁵ i Degrassi¹⁶ te čitava nadovezujuća historiografija. Tim više je takvo prvotno tumačenje važno kada se zna da je Mommsen bio pravnik i da je k tome posebno proučavao rimsko kazneno pravo.¹⁷ U znanosti postoji suglasje da je Rasparagana, zajedno s čitavom njegovom obitelji i pratnjom, na Uljanikov otok relegirao car Hadrijan (117.-138.) nakon rata i pobjede nad sarmatskim plemenima 117./118. godine.¹⁸ Suglasje postoji i glede toga da se Hadrijan, nakon što je nanio poraz Roksolanima, u nekoj mjeri zbližio s Rasparaganom (*cum rege Roxolanorum*) te s njime sklopio mir (*pacem composuit*), o čemu – osim ove epigrafske naznake – postoji i izričita tvrdnja u *Historia Augusta*.¹⁹

¹³ Manumisija označava otpuštanje roba iz vlasti njegova gospodara, tj. za roba to znači *datio libertatis*. Time se rob nije u cijelosti otrgnuo od gospodareve vlasti, nego je postajao njegov *libertinus*, dok je gospodar zadržavao patronatsko pravo nad njime. Manumisija se mogla postići u različitim oblicima, koji su bili priznati po civilnom, a kasnije i po pretorskom pravu, a neke vrste manumisija u svom zakonodavstvu izgradili su rimski carevi. Mouritsen, H., „Manumission“, u: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Du Plessis, J. P., Ando, C., Tuori, K. (ur.), Oxford, 2016, str. 402-418; Rabinowitz, J. J., „Manumission of Slaves in Roman Law and Oriental Law“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 9, br. 1, 1960, str. 42-45; Buckland, W. W., *The Roman Law of Slavery: The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 2010, 437ff.

¹⁴ V. komentar uz CIL V, 1, br. 32

¹⁵ V. komentar uz ILS 1, 852.

¹⁶ V. komentar uz Inscr. It. X/1, br. 153.

¹⁷ V. posebice Mommsen, T., *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955 (repr. iz 1898.).

¹⁸ Tacitus, *Historiae* 1,79.

¹⁹ ... *cum rege Roxolanorum, qui de inminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit. Historia Augusta*, Hadrianus 6,8.

Sagledaju li se ta dva svjedočanstva strogo epigrafski, proizlazi da je riječ o tipičnim natpisima rimskoga i romaniziranog svijeta. Oni su to izgledom kamene ploče na kojoj su zapisani, izgledom slova, uporabom latinskih pojmova i tipičnih formula svojstvenih sepulkralnom epigrafskom gradivu rimske provenijencije te, napokon, dosljednom uporabom epigrafskih kratica. Sagledaju li se ti natpisi istovremeno pravno i onomastički, proizlazi da su onomastičke formule, kako kralja Rasparagana tako i njegova sina, duboko latinizirane i romanizirane. Rasparaganu je uz njegovo plemensko sarmatsko ime dodan rimski *praenomen* i *nomen*, koji glasi *Publius Aelius*. Jednako je učinjeno i glede njegova sina Peregrina. Osim toga glede Rasparaganova sina posebno je zanimljivo da se on zove Peregrinus, što zasigurno ne odražava njegovo pravo ime ili sarmatsko podrijetlo, nego je riječ o latinskom imenu, koje odražava činjenicu da je on u Istri, ali i u rimskome svijetu općenito, u pravom smislu bio *peregrinus* (hrv. tuđinac, stranac). Kako nije poznato njegovo sarmatsko ime, moguće je da je rođen na Uljanikovu otoku, tj. nakon Rasparaganove relegacije. Opisana latinizacija onomastičkih formula tuđinaca ili domorodnog (nerimskog) stanovništva u Istri uvijek označava uznapredovali proces romanizacije, tj. činjenicu da su osobe tuđinskoga podrijetla koje bi dobile takva rimska imena po svemu – pa i pravnim statusom – bile Rimljani, osim svojim plemenskim podrijetlom.²⁰ Međutim kada se zna da je rimsko ime bilo povezano s *civitas Romana*,²¹ rimska imena u Rasparaganovoj i Peregrinovoj onomastičkoj formuli upućuju na zaključak da su im morala biti dodijeljena od rimske vlasti, tj. da ih oni zasigurno nisu mogli samovoljno uzurpirati ili eventualno donijeti sa sobom iz domovine. A budući da dodjela rimskih imena nije mogla funkcionirati *per se*, već u neraskidivoj svezi sa stjecanjem rimskog građanstva (*civitas Romana*), otvara se mogućnost da je Rasparaganu i njegovu sinu Peregrinu doista bilo dodijeljeno rimsko građansko pravo (tj. *status civitatis*).

Nekoliko podataka govori tome u prilog. Prvi je važan podatak činjenica da i Rasparagan i njegov sin Peregrinus imaju isti *praenomen* i *nomen*, koji glasi *Publius Aelius*, što je izrijeком zabilježeno na citiranim natpisima. Kada se zna da je jednak *praenomen* i *nomen* imao i car Hadrijan, čije je ime u punoj onomastičkoj formuli glasilo *Publius Aelius Hadrianus*, situacija postaje

²⁰ Iscrpno o tome v. Milotić, I., „Legal Status of Peregrini and their Communities in Roman Histria“, u: *Imperium und Provinzen [Zentrale und Regionen]*, Thür, G., Lučić, Z. (ur.), Sarajevo, 2006, str. 107-109.

²¹ O tome posvjedočuje Svetonije opisujući život cara Klaudija. Suetonius, *Vita Caesarum*, Claudius, 25,3: *Peregrinae condicionis homines vetuit usurpare Romana nomina dum taxat gentilia. Civitatem R. usurpantes in campo Esquilino securi percussit*. Analogna pravna politika zaštite rimskih imena iščitava se i iz Paulus, *Sententiae* 5.25.11: *Qui sibi falsum nomen imposuerit, genus parentesve finxerit, quo quid alienum interciperet caperet possideret, poena legis Corneliae de falsis coercetur*.

umnogome jasnija. Na temelju toga, kao i pratećih historiografskih izvora, razmjerno sigurno može se pretpostaviti da su, nakon poraza Roksolana, kralj Rasparagan i car Hadrijan uspostavili mir te da je car već tada – smatrajući poraženog kralja za *rex amicus*²² – odlučio dodijeliti mu – vjerojatno nekom svojom konstitucijom – *civitas Romana*.²³ Premda ne postoji dovoljno podataka temeljem kojih bi se moglo razriješiti pitanje pobuda i razloga takva careva postupka, mogli bismo pretpostaviti da je bila riječ o carevu ustupku učinjenom zbog Rasparaganova prestanka oružanog otpora, ali i o izrazu careve milosti prema kralju pobijeđenoga naroda. Budući da je *civitas Romana* podrazumijevala da njezin nositelj mora imati rimsko ime, bilo je potrebno da Rasparagan i Peregrin uzmu rimska imena, a pritom se čini da su oni upravo iz zahvalnosti i poštovanja prema caru Hadrijanu uzeli *praenomen* i *nomen* jednak njegovu.²⁴ Zanimljivo je međutim da ni Rasparaganu osobno, a ni njegovoj obitelji i pratnji takav povoljan građanskopravni status u kontekstu onovremenog rimskog ustavnopravnoga poretka nije pomogao da izbjegnu tešku osudu na relegaciju, tj. status relegiranih osoba (*relegati*). Natpisi naznačuju da je Rasparagan sve do smrti ostao *persona relegata*, a da su osobe iz njegove obitelji te pratnje i nakon njegove smrti ostale relegirane na Uljanikovu otoku.²⁵

Daljnji podatak koji upućuje na zaključak da su Rasparagan i njegov sin (a vjerojatno i čitava obitelj te pratnja) bili pravno integrirani u rimsku državu prije dolaska na Uljanikov otok jest spominjanje oslobođenika i oslobođenica (*liberti/libertae*) na Peregrinovu sarkofagu. Ta se kvalifikacija odnosila na osobe koje su, kao pratnja, zajedno s Rasparaganom i njegovom obitelji naseljene na Uljanikov otok. Zasigurno je bila riječ o sarmatskoj posluži koju je Rasparagan imao u svojoj domovini i koja je, čini se, prema plemenskim pravilima Roksolana imala status usporediv s robovima u rimskoj državi. Spomenute osobe nedvojbeno su bile oslobođene iz ropskoga statusa aktom rimske vlasti, a ne aktom Rasparagana ili Peregrina. Budući da natpis bilježi riječi *liberti/libertae*, čin njihova oslobađanja bio je relevantan (priznat) u rimskom pravu,

²² Bârcă, V., „The reinterpretation of the Sarmatian finds from the Romanian plain (I)”, u: *Journal of Ancient History and Archeology*, vol. 1, br. 2, 2015, str. 38.

²³ O tome u znanosti postoji suglasje. V. citirana mjesta u CIL, ILS i Inscr. It., ali i: Birley, A. R., *Hadrian: The Restless Emperor*, London – New York, 2000, str. 86; Opreanu C. H., *Dacia Romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998, str. 53; Braund, D., *Rome and the Friendly King (Routledge Revivals): The Character of Client Kingship*, London – New York, 2014, str. 41, 172; Garzetti, A., *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14 – 192*, London – New York, 2014, str. 383 (s ponešto drugačijim tumačenjem povijesnih prilika).

²⁴ Degrassi izrijekom navodi: *Nomina regis appret venire ab Hadriano*. V. komentar uz Inscr. It. X/1, br. 153.

²⁵ Za pravno gledište o dodjeli rimskog građanstva u kontekstu susljedne relegacije, v. *infra*.

što ne ostavlja mjesta drugačijemu tumačenju negoli da je bilo provedeno u nekom od oblika manumisije (*manumissio*) koji su u rimskome pravu postojali u II. stoljeću. Samo takav (rimski) akt mogao je biti relevantan i potaknuti zapisivača da ih kvalificira pojmom *libertilibertae*, koji u rimskome pravu ima specifično statusno-pravno značenje. S obzirom na kronologiju događanja može se pretpostaviti da je oslobođanje robova nastupilo nakon rimske pobjede nad Roksolanima i sklapanja mira s kraljem Rasparaganom, tj. u trenutku kada je Hadrijan članovima kraljevske obitelji dodijelio status rimskih građana. Kao što je relegacija na Uljanikov otok kraljevske obitelji uslijedila nakon dodjele rimskog građanstva, tako je i posluga na taj otok pristigla u statusu oslobođenika. Manumisija koju indicira natpis s Peregrinova sarkofaga bila je trajna (*in perpetuum*) te se odnosila kako na članove posluge koji su postojali u trenutku njezine provedbe tako i na sve njihove potomke. Važnost te vremenske odrednice manumisije izrijeком je naznačena tvrdnjom da se ona odnosi i na potomke oslobođenika (*posterisque eorum*).

I dodjele rimskog građanstva i manumisije u razmatranom su se razdoblju najčešće pojavljivale zbog zasluga ili kao izričaj zahvalnosti pojedincu zbog službe, ali i kao rezultat poštovanja te kao svojevrsna protučinidba za neki vrijedan pothvat ili korisno djelo. Dodatno se za time posezalo kada je neka osoba iskazala ili obećala vjernost Rimu, pa ih treba shvatiti i kao povlastice koje se u takvim situacijama dodjeljuju u području statusnih prava priznatih po *ius civile*.²⁶ U kontekstu dvaju epigrafskih svjedočanstava koja se ovdje analiziraju spomenute povlastice treba tumačiti u kontekstu sklopljenog mira između Rasparagana i Hadrijana 118. godine. Vjerojatno je car Hadrijan tom prilikom dao obećanje da će, kao protučinidbu za podvrgavanje rimskoj vlasti te sklopljeni mir, poraženom Rasparaganu i njegovoj obitelji osigurati tretman inherentan rimskim građanima, a njihovoj pratnji tretman oslobođenika. A sve je to dosljedno i proveo dodjelom rimskog građanstva i manumisijama.

Povoljniji osobnopravni status neposredno se odražavao prilikom izricanja kaznenih sankcija tim osobama. Unatoč sklopljenom miru te su osobe bile poražene, pa ih je nužno stizala kaznena osuda zbog oružanog otpora rimskoj vlasti. Da su kojim slučajem to bili tek poraženi pripadnici stranoga plemena, njihovo kažnjavanje bilo bi eksczesno i brutalno, kakvo je i inače bilo namijeњeno dediticijskim peregrinima, koji su se prema Rimljanima nalazili samo u faktičnom odnosu podređenosti te su bili najniža kategorija rimskih podanika.²⁷ Zbog dodjele rimskog građanstva i provedenih manumisija kaznenoprav-

²⁶ Perry, M. J., *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman*, Cambridge, 2014, str. 60-62.

²⁷ Milotić, I., *op. cit.* u bilj. 20, str. 103-104; Sherwin-White, A. N., *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973, str. 279-287, 380-393; Gardner, J., *Being a Roman Citizen*, London – New York, 2010, str. 40, 44.

ni tretman osuđenika u promatranom je slučaju bio bitno drugačiji, odnosno povoljniji, što se jasno ogleda u epigrafski dokumentiranom slučaju primjene kazne *relegatio in insulam* na kralja Rasparagana.

3. RASPARAGANOVA KAZNA: *EXILIUM*, *DEPORTATIO* ILI *RELEGATIO*?

3.1. *Exilium*

Objašnjeni pravno-epigrafski sadržaj dvaju citiranih natpisa, njihova datacija u II. stoljeće te historiografska potvrda Rasparaganova slučaja predstavljaju skupinu podataka koji, uzeti zajedno, čine pouzdan temelj za utvrđivanje vrste kazne koja je bila izrečena Rasparaganu i članovima njegove obitelji. To je vrlo važno jer je rimsko pravo u II. stoljeću usporedno poznavalo i primjenjivalo nekoliko međusobno bitno različitih vrsta kazni, koje su se sastojale u ograničavanju osuđenikova slobodnog boravišta na određenom mjestu, odnosno njegovoj internaciji na određeno mjesto (*exilium*, *deportatio* i *relegatio*).

Najprije valja razmotriti *exilium* te propitati mogućnost njegove primjene u Rasparaganovu slučaju. Govorimo li o republikanskom *exilium* u atehničkom značenju progonstva, valja podsjetiti da u okviru starijeg, magistratsko-komijskog kaznenog sudovanja (*iudicia populi*), obilježenog bipolarnim sustavom kažnjavanja – smrt (*poena capitis*) i novčana kazna (*multa*), progonstvo nije bilo kazna, već običajnopravna praksa dobrovoljnog odlaska u egzil radi izbjegavanja izvršenja smrtno kazne, iza kojega je slijedilo izricanje administrativne mjere (*aque et igni interdictio*) o trajnom isključenju iz rimske zajednice,²⁸ a da je tek u okviru kasnorepublikanskoga kazneno-postupovnog sustava stalnih porotnih sudova (*quaestiones perpetuae*) s Ciceronom *lex Tullia de ambitu* iz 63. g. pr. n. e. progonstvo (*exilium*) prvi put u rimskoj pravnoj povijesti bilo konfigurirano kao samostalna zakonska kazna (*poena legis*), propisana za izbornu korupciju (*ambitus*),²⁹ a ubrzo potom i za druga kaznena djela (svetogrđe, osnivanje zabranjenih udruženja, *maiestas*, ubojstvo, *vis publica*), uključujući i

²⁸ V. posebice Polybius, *Historiai* 6,14,4-8; Cicero, *Oratio pro Aulo Caecina* (34,100); detaljnije, v. Jaramaz Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003, str. 139-146.

²⁹ V. posebice Cicero, *Pro Murena* 41,89; Cicero, *Pro Plancio* 34,83; Cassius Dio, *Noctes Atticae* 37,29,1; detaljnije o kazni desetogodišnjeg *exilium* prema Ciceronovu zakonu, v. Jaramaz Reskušić, I., „Ambitus: izborna korupcija u Rimskoj Republici“, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* (Zagreb), vol. 22, br. 1, 2015, posebice str. 300-304; usp. Jaramaz Reskušić, I., „Pro Plancio: pravne, političke i retoričke odrednice Ciceronova govora“, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu* (Zagreb), vol. 24, br. 1, 2017, str. 215.

dva najstarija i najteža – *perduellium* i *parricidium*.³⁰ Budući da se u završnoj točki razvoja republikanskoga sustava kažnjavanja *exilium*, uz smrtnu kaznu, smatrao kapitalnom kaznom (*poena capitalis*), za osuđenog bi rimskog građanina – kao pravna posljedica osudom izrečene, a smrću zapriječene *interdictio aque et igni* – nužno nastupao gubitak rimskog građanstva (*civitas Romana*) i konfiskacija cjelokupne imovine (*publicatio bonorum*), koja automatski postaje javnim dobrom, odnosno pripada *aerarium populi romani*.³¹

Premda je uspostavljanje Principata po Augustu (27. g. pr. n. e.) počeo proces višestrukih promjena u rimskom kaznenopravnom sustavu – afirmacija novog kazneno-sudsko-postupovnog sustava *cognitio extra ordinem*, koju je pratilo kako proširivanje sadržaja postojećih kaznenih djela tako i oblikovanje novih tzv. *crimina extraordinaria*, uz značajnu promjenu pravne prirode, oblika i svrhe kazni – sve do cara Hadrijana postojao je dualizam redovnih i izvanrednih kazneno-represivnih institucija, koji je završen krajem II. stoljeća potpunim nestankom *quaestiones perpetuae*, pri čemu su njima svojstvene fiksne zakonske kazne najkasnije u drugoj polovini III. stoljeća bile u potpunosti zamijenjene sudbenom praksom oblikovanim kaznama *extra ordinem*. Naime bila je riječ o stupnjevitom sustavu društveno diferenciranih kazni pooštrenog karaktera, u okviru kojega je važno mjesto – nakon oživljene smrtno kazne (*poena capitis*), zatim novouvedenih kategorija tjelesnih kazni (*summa supplicia*) te kazni prisilnog rada (*metallum* i *opus publicum*) – pripadalo dvjema novim i samostalnim kaznama egzila – deportaciji i relegaciji.³²

Izložena obilježja *exilium* kao redovne, odnosno zakonske kazne republikanskoga sustava *quaestiones perpetuae*, koja je podrazumijevala gubitak rimskoga građanstva te konfiskaciju cjelokupne osuđenikove imovine, isključuju mogućnost da je taj kazneni institut bio primijenjen u Rasparaganovu slučaju. Naime kod Rasparagana sve je bilo tome suprotno. Premda o tome ne postoje izričiti dokazi, opravdano se može pretpostaviti da je tome pobijeđenom plemenskom kralju sâm car Hadrijan u okviru vlastite *cognitio extra ordinem*, odnosno mimo redovnoga kaznenog postupka pred mjerodavnim stalnim porotnim kaznenim sudom koji bi dosuđivao *exilium*, izrekao specifičnim okolnostima prilagođenu izvanrednu kaznu progonstva. Nadalje, s obzirom na sve prethodno razloženo,

³⁰ Glede izvora koji svjedoče o republikanskim kaznenim zakonima koji su za navedena kaznena djela propisivali *exilium* v. Mommsen, T., *op. cit.* u bilj. 17, str. 197-9; Levy, E., *Die römische Kapitalstrafe*, Heidelberg, 1931, str. 32 i bilj. 3-6.

³¹ V. Jaramaz Reskušić, I., *op. cit.* u bilj. 28, str. 157-9, 163; Singh-Masuda, R., *Exilium Romanum: Exile, Politics and Personal Experience From 58 BC to AD 68*, doktorska disertacija, Warwick, 1996, str. 1-5. Glede *publicatio bonorum* kao pravne posljedice kapitalnih osuda u republikanskom sustavu *quaestiones perpetuae*, usp. Call. D.48.20.1pr.

³² O svemu detaljno v. Jaramaz Reskušić, I., *op. cit.* u bilj. 28, str. 181-436; glede razlika između redovnog *exilium* odnosno *aquae et igni interdictio*, te izvanrednih deportacije i relegacije v. Brasiello, U., *La repressione penale in diritto romano*, Napulj, 1937, str. 273-275.

proizlazi da je Rasparaganu i njegovoj obitelji prije odašiljanja na Uljanikov otok bila dodijeljena *civitas Romana*, dok *exilium* podrazumijeva upravo suprotan tijek stvari – bezizniman gubitak rimskog građanstva kao nužnu pravnu posljedicu osude. Napokon, Rasparagan nije bio u cijelosti razvlašten. Dapače, držeći se epigrafskih svjedočanstava, njegova je obitelj tijekom internacije zadržala određenu vlastitu imovinu i sredstva (u najmanju ruku saznaje se za one kojima su izrađena dva sarkofaga s natpisima) te je k tome zadržala svoju poslugu – izvorno robove – koji su nakon poraza Roksolana bili oslobođeni (zasigurno aktom cara Hadrijana) te su kao oslobođenici pristigli na Uljanikov otok. S obzirom na sve naznake proizlazi da je Rasparagan na Uljanikovu otoku, ali isključivo tamo, imao imovinsku sposobnost, pa čak i neke vladarske prerogative iz svoje domovine, koje su, doduše, vrijedile samo na otoku i samo prema osobama koje su iz Sarmatije s njime ovamo bile dovedene.

3.2. *Deportatio*

Dodatno na takav zaključak upućuje činjenica da se u rimskom kaznenom pravnom nazivlju i institucijskom okviru upravo u doba Trajanove (90.-117.) i rane Hadrijanove (117.-138.) vladavine ustaljuje *deportatio* kao kazna koju su izricali pojedini carski službenici u okviru kazneno-postupovno-sudbenog sustava *cognitio extra ordinem*, a da se usporedo s time starija, republikanska zakonska kazna progonstva – *exilium*, odnosno *aquae et igni interdictio* – izriče u postupcima pred onim *quaestiones perpetuae* koje su u neznatnom broju slučajeva nastavile djelovati tijekom razdoblja Principata.³³ Iz jednoga Kalistratova fragmenta u *Digesta* izrijeком proizlazi da je baš Hadrijan, oblikujući svoj *gradus poenarum*, predviđen za osobe osuđene na progonstvo, *deportatio in insulam* proglasio autonomnom kaznom *extra ordinem*.³⁴ Pritom valja naglasiti da se u rimskome pravu Hadrijanova doba *deportatio* tek izgrađuje kao pravnotehnički pojam te da se u nepravnim,³⁵ ali i u pravnim³⁶ izvorima

³³ Glede *aqua et igni interdictio* kao zakonske kazne (*poena legis*) primjenjivane tijekom razdoblja Principata pred mjerodavnim i još uvijek djelatnim *quaestiones perpetuae*, v. Ulp., D.48.6.10.2 (*vis publica*); Mod., D.48.10.33 (*falsum*); Ulp., D.48.13.3 (*peculatus*); Coll. 12.5.1 (*incendiarium*); Coll. 15.12.1 (*mathematiciis et vaticinatoribus*).

³⁴ Call. D.48.19.28.13: *In exilibus gradus poenarum constituti edicto divi Hadriani, ut qui ad tempus relegatus est, si redeat in insulam relegetur, qui relegatus in insulam excesserit, in insulam deportetur, qui deportatus evaserit, capite puniatur.*

³⁵ Glede nedosljednosti koja se u nepravnim izvorima ogleda u korištenju različitih i prevladavajuće opisnih pojmova, poput *deportare*, *amovere*, *avehere* i dr., za kvalifikaciju deportacije, v. Tacitus, *Annales* 3,68; 4,13; 4,30,2; 6,48; 14,45; 16,9; Suetonius, *Vita Caesarum*, Iulius Caesar 43,2; Augustus 78,2; Tiberius 18,1; Nero 31,3; Plinius, *Epistolae* 3,11,13; 4,11,3.

³⁶ Dio klasičnih pravnika služi se zastarjelim nazivom koji ne odgovara naravi deportacije (Paul., D.48.1.2.; Ulp., D.48.6.10.2), a dio klasičnih pravnika koristi *deportatio* kao zajednički

primjenjivala nedosljedno za označavanje dviju novih, sasvim različitih i samosvojnih, kazni *extra ordinem* – kako kazne deportacije tako i kazne relegacije, povodom koje je pak nedvojbeno utvrđeno da ju je već August (18./17. g. pr. n. e.) učinio zakonskom kaznom za preljub,³⁷ koja se potom tijekom Principata uobičajeno primjenjivala u sustavu *cognitio extra ordinem*.³⁸ Samo kod Salvija Julijana, pravnika iz Hadrijanova doba i njegova pouzdanika, točnije rečeno kod Papinijana, koji se poslije poziva na njegovo mišljenje, ogleđa se cjelovito i ispravno razumijevanje deportacije kao specifične kazne s pripadajućim pravnim učincima.³⁹ Slijedom takvih pravnopovijesnih okolnosti preostaje razriješiti pitanje treba li Rasparaganovu osudu, kao primjer Hadrijanove sudbene intervencije u status pokorenog vladara, procjenjivati kao slučaj primjene kazne deportacije ili kazne relegacije.

Prema tvrdnjama pravnika Marcijana, kazna *deportatio in insulam* sastojala se u prisilnom odvođenju osuđenog počinitelja kaznenog djela na udaljeni otok ili u pustinjску oazu kako bi ondje doživotno boravio.⁴⁰ Izricala se u kaznenim postupcima *extra ordinem*, točnije rečeno u gradu Rimu izricali su je po carevoj uputi *praefectus praetorio* i *praefectus Urbi*,⁴¹ a u provincijama *praeses provinciae* ili *proconsul provinciae*. Međutim potonja dvojica svoja obrazložena shvaćanja o potrebi izricanja te kazne, s precizno navedenim imenom optuženika, dostavljali su caru, koji je zatim sâm ili posredstvom koje druge osobe o tome odlučivao, tj. određivao mjesto budućega osuđenikova

naziv za deportaciju i relegaciju (Call., D.48.19.28.12; Marc., D.48.22.5), kakav obrazac slijedi i jedna konstitucija zastupljena u C.T.7.18. Postoji i skupina pravnika koji pribjegavaju opisnim izričajima (Paulus, *Sententiae* 1.21.4. = Paul., D.47.12.11) ili pogrešnim oznakama, odnosno poistovjećivanju tog instituta s nekim drugim, u cijelosti neusporedivim (Coll. 4.10; 8.4.5; 12.5.1).

³⁷ O tome izrijekom v. Paulus, *Sententiae* 2.26.14; o Augustovu uređenju detaljnije v. Jaramaz Reskušić, I., „Lex Iulia de adulteriis coercendis: pojam, optužba i represija preljuba“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 55, br. 3-4, 2005, posebice str. 694-699.

³⁸ Detaljnije, v. *infra*.

³⁹ *Si debitori deportatio irrogata est, non posse pro eo fideiussorem accipi scribit Iulianus, quasi tota obligatio contra eum extincta sit.* Papin., D.46.1.47pr.; v. mišljenje Garsney, P., *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford, 1970., str. 113-115; Holtzendorff, F., *Die Deportationstraft im Römischen Altertum*, Aalen, 1975, str. 35-47.

⁴⁰ *Item quidam apolides sunt, hoc est sine civitate: ut sunt in opus publicum perpetuo dati et in insulam deportati, ut ea quidem, quae iuris civilis sunt, non habeant, quae vero iuris gentium sunt, habeant.* Marc., D.48.19.17.1.; ... (?) *deportatus civitatem amittit, libertatem retinet et iure civili caret, gentium vero utitur. itaque emit vendit, locat conducit, permutat, fenus exercet aliaque similia. unde etiam recte obligat, quae post condemnationem quaesivit: quibus in rebus creditores quoque, qui bona fide contraxerunt cum eo, praeferuntur fisco deportatis defunctis succedenti. nam bona, quae condemnationis tempore inveniuntur, deportatus alienare non potest.* Marc., D.48.22.15pr.

⁴¹ Ulp., D.1.12.1.3.; Ulp., D.48.22.6.1 (usp. Ulp., D.1.12.1pr.).

boravka. Tek je carevom odlukom stvar postajala *res iudicata*.⁴² Prema fragmentima klasičnih pravnika, *deportatio in insulam* iskristalizirala se kao sredstvo reprimiranja težih kaznenih djela – točnije rečeno, kaznenih djela koja su bila reguliranih republikanskim (posebice Sulinim i Augustovim) zakonima te sudskom praksom višestruko proširenog sadržaja – povodom kojih je u *cognitio* spomenutih carskih službenika bilo procijenjeno nesvršishodnim izricati smrtnu kaznu (bilo *poena capitis* bilo neki od oblika *summum supplicium*).⁴³ Deportacija je bila kazna isključivo neograničenog trajanja (*deportatio autem non fit ad tempus*),⁴⁴ a element trajnosti posebice je bio naglašen činjenicom da nakon smrti tijelo osuđenika nije smjelo biti vraćeno u Rim bez izričita careva dopuštenja, koje se davalo za svaki konkretan slučaj.⁴⁵ Osuđenik je na otok bio deportiran u lancima, a izbor otoka morao je biti takav da otežava bijeg (izolacija, vojna prisutnost u blizini ili drugi nadzor), pri čemu su bijeg s otoka ili pomaganje u tome spomenutim Hadrijanovim ediktom bili zaprijećeni smrtnom kaznom, a pružanje utočišta deportiranoj odbjeglij osobi već s Augustovom (Cezarovom?) *lex Iulia de vi privata* kažnjavani relegacijom uz konfiskaciju trećine imovine za pripadnike *honestiores*, odnosno radom u rudnicima za pripadnike *humiliores*.⁴⁶

Otok kao mjesto deportacije pomno se birao ovisno o naravi i težini počinjenog kaznenog djela te se upravo s obzirom na njegova opća obilježja – klimatsko-geografska, sigurnosna, prehrambeno-egzistencijalna – mogla stupnjevati sama kazna u fazi izvršenja. Susljedno tome deportacija se mogla provesti na stjenovitom ili strmom otoku (što se smatralo najstrašnijim), nesigurnom otoku (koji je izložen napadima razbojnika, pirata i sl.), ali i na takvu koji je izložen olujama i nevremenu, koji ima specifično nepovoljnu klimu (suha područja) i pedologiju (močvare), ili na otoku na kojemu su prisutne opasne zvijeri i dr.⁴⁷ Kao supstitut za deportaciju na otok uvedena je *damnatio*

⁴² Macer, D.1.18.1.; Ulp., D.48.22.6.1; 48.19.2.1. Glede objašnjenja opisanog ograničenja kaznene sudbenosti upravitelja provincije v. Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 99-105.

⁴³ V. posebice Marc., D.48.19.4; Call., D.48.19.28.13; usp. Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 41-42; Brasiello, U., *op. cit.* u bilj. 32, str. 297-302; Kleinfeller, G., „*Deportatio in insulam*“, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE). Band V, br. 1, Stuttgart, 1905, str. 231-233.

⁴⁴ Pomp., D.48.22.17.2. Treba međutim spomenuti da je postojala mogućnost prestanka doživotne deportacije – carevim pomilovanjem, koje bi, uz posljedičnu primjenu instituta *ius postliminii*, rezultiralo osuđenikovim ponovnim stjecanjem svih prijašnjih prava, v. Marc., D.48.19.4; Paulus, *Sententiae* 4.8.24.

⁴⁵ Marc., D.48.24.2.

⁴⁶ Glede Hadrijanova edikta v. Call., D.48.19.28.13; glede *lex Iulia de vi privata*, v. Paulus, *Sententiae* 5.26.3.

⁴⁷ Za iscrpan pregled izvora potvrđenih mjesta deportacije, v. Jaramaz Reskušić, I., *op. cit.* u bilj. 28, str. 368-369.

quasi in insulam, tj. odvođenje osuđenika na mjesta obilježena smrtonosnim okolnostima, poput pustinjske oaze, što je posebno bilo izraženo u Egiptu.⁴⁸

Deportacija je imala i druge prepoznatljive nepovoljne pravne učinke za osuđenika. Naime ako je osuđenik bio rimski građanin, ona je za sobom povlačila gubitak *civitas Romana*. Ta *capitis deminutio media* rezultirala je nizom nepovoljnih posljedica u statusnom i obiteljskom pravu, koje su se ogledale u gubitku svih prava i ovlaštenja koja je osuđenik imao prema drugim osobama (prestanak očinske vlasti, valjanog rimskog braka, tutorstva i patronatskog prava).⁴⁹ Glede nepovoljnih imovinskopravnih učinaka, deportacija je, prema Marcijanovu shvaćanju, značila osuđenikov gubitak svih prava koja su počivala na *ius civile*,⁵⁰ a praksa je sukladno tome oblikovala i brojna ograničenja njegove djelatne sposobnosti.⁵¹ Konačno, deportacija je podrazumijevala i trenutnu konfiskaciju osuđenikove cjelokupne imovine (*ademptio bonorum*),⁵² umanjene za tzv. *pannicularia*,⁵³ ali pritom treba istaknuti da klasični pravnici svjedoče i o stanovitim ograničenjima prava fiska (*fiscus Caesaris*) kako u korist određenih osoba (ponajprije osuđenikove djece, ali i njegova patrona)⁵⁴ tako i u korist određenih dobara, odnosno miraza.⁵⁵

Prethodno navedeni podaci dovoljni su da se *a priori* isključi svaka mogućnost da je na Rasparagana bila primijenjena *deportatio in insulam*. Rasparagonov dolazak na Uljanikov otok dogodio se *ad hoc* – vjerojatno kao posljedica mira sklopljenoga s carem Hadrijanom i u okviru dogovorenih uvjeta

⁴⁸ Ulp., D.48.22.7.2; C.T. 9.32.1; C. I. 9.38; glede tumačenja, v. Holtendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 115-116; Kleinfeller, G., *op. cit.* u bilj. 43, str. 369.

⁴⁹ Iustinianus, *Institutiones* 1.12.1; 1.16.6; 1.22.4; Ulp., D.26.1.14pr.; Paul. D.24.3.56.

⁵⁰ Marc., D.48.19.17.1.; Marc., D.48.22.15pr. V. Holtendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 90-92.

⁵¹ Glede zabrane manumitiranja robova, gubitka aktivne i pasivne testamentifikacije te mirovanja osuđenikovih obveznopравnih odnosa, v. Marc., D.48.22.2; Gai., D. 28.1.8.1; Ulp., 28.3.6.7; Ulp., D.32.1.2-3; Marc., D. 48.22.16; Papin., 46.1.47; Ulp., D. 46.2.14.1; Papin., D. 45.1.121.2.

⁵² Modestinus, *Regularum et differentiarum fragmenta*, br. 2. V. Girard, P. F., Senn, F., *Textes de droit romain*, vol. I, Pariz, 1967, str. 457-458, br. 18.; Ulp. D.48.22.14.1.; Callist. D.48.22.18.1.; Papin., D.48.23.3.; Papin., D.49.14.39pr.; C.I.9.51.1.; 9.51.5.-6.; 9.51.13; usp. Call., D.48.20.1pr.

⁵³ Riječ je o svojevrsnoj milostinji, tj. neznatnoj imovini (odjeći ili sitnom novcu ili nekoliko dragocjenosti, a sve u iznosu koji, prema Ulpijanovu citiranju Hadrijanova reskripta u D.48.20.6, nije smio prelaziti 5 aurea) ostavljenoj osuđeniku za uzdržavanje.

⁵⁴ Glede prava osuđenikove kako bračne tako i posvojene djece na ustup (mada neodležena) dijela očeve imovine, v. Paul., D.48.20.7pr.; 48.20.7.2; glede nasljednih prava patrona i njegova preživjelog sina na imovini deportiranog libertusa, v. Macer, D.48.2.8pr.-2.

⁵⁵ Glede izuzimanja miraza, točnije rečeno, *dos profecticia*, v. svjedočanstva klasičnih pravnika o pravnoj sudbini miraza u slučajevima deportirane osuđenice (Ulp., D.48.20.5.1) te deportiranog *pater familias* koji je dao ili obećao dati miraz (Macer, D.48.22.8.4; Paul., D.48.22.10.1).

u tome miru. Premda se njegova osuda i, napokon, dolazak na Uljanikov otok u kaznenopravnom smislu dogodila *extra ordinem*, u tome je – čini se – osobno sudjelovao sâm car i to je zapravo bila posljedica careve odluke. U čitavu Rasparaganovu slučaj, posebno u historiografskim izvorima, nema naznaka o provođenju administrativno-kaznenih procedura koje su svojstvene izricanju kazne *deportatio in insulam*, pa time ni sudjelovanju drugih rimskih magistrata u tome procesu. Dodatno treba uvažiti i to da se Rasparaganov slučaj događa u kontekstu poslijeratnih zbivanja nakon poraza Roksolana 117./118. godine, a ne u uvjetima redovnog upravljanja rimskog državom i provincijskim teritorijima koji su otprije uključeni u njezin upravno-pravni poredak. Nadalje, kako je *deportatio* za osuđenika značila trenutačni gubitak *civitas Romana*, primjećuje se raskorak između tog instituta i povijesnih podataka koji su poznati u svezi s Rasparaganovom internacijom na otok. Naime njemu i obitelji nakon poraza, ali prije izricanja kazne, dodijeljeno je rimsko građanstvo, koje su zadržali i nakon dovođenja na Uljanikov otok, i to za čitavog svojega života koji su ondje proveli. Za Rasparagana i sina Peregrina to potvrđuje natpis s njihova sarkofaga, koji bilježi da su u trenutku smrti imali rimski *praenomen* i *nomen* (Lucius Aelius), što ih u tome specifičnome vremenskom trenutku identificira kao imatelje *civitas Romana*. Iz Peregrinova natpisa čita se da je imao oslobođenike, što podrazumijeva da je Peregrin bio njihov patron i da je nad njima sve do svoje smrti imao *ius patronatum* (koje mu je bilo priznato samo na tom otoku i prema posluži koja je s njegovim ocem došla iz Sarmatije). Budući da *deportatio in insulam*, kako je rečeno, uvijek za sobom povlači gubitak svih prava priznatih po *ius civile*, pa tako i statusa patrona i patronatskog prava nad oslobođenicima, očigledno je da Rasparagan i Peregrin nisu bili izloženi tim posljedicama nakon internacije na Uljanikov otok. To ujedno znači da njima nije bila izrečena kazna *deportatio in insulam*. Iz svih okolnosti Rasparaganova slučaja proizlazi da je on na Uljanikovu otoku (ali samo na njemu) imao punu osobnu slobodu i imovinska prava, što je u svojoj biti protivno kaznenopravnim obilježjima *deportatio in insulam*, jer ona osuđeniku ne ostavlja ni osobnu ni imovinsku slobodu, ali ni mogućnost da u mjestu deportacije uživa politička prava.

Napokon, smještanje Rasparagana i njegove obitelji te pratnje na Uljanikov otok samo po sebi odriče mogućnost da je riječ o *deportatio in insulam*. Upravno-politički gledano, Uljanikov otok u doba Hadrijanove vladavine nalazio se u Italiji, u njezinoj Desetoj regiji. Smješten je u Pulskom zaljevu, svega stotinjak metara od obale gdje se nalazila rimska kolonija u Puli. Taj je otok sigurno izabran jer se nalazi daleko od Sarmatije, čime se Rasparagana i njegovu obitelj željelo zauvijek otrgnuti od domovine i onemogućiti da svojim eventualnim povratkom dadu poticaj kakvoj pobuni protiv rimske vlasti. Međutim dok su se deportacije u rimskom kaznenom sustavu uvijek odvijale u obratnom smjeru (iz Rima i Italije u provincije), u Rasparaganovu slučaju internacija se obavlja s udaljenog ruba Carstva, dapače s još nepacificiranoga područja, u njegovu italsku

jezgru. Zanimljivo je da Hadrijan nije odlučio Rasparagana internirati u neku udaljenu provinciju koja bi istovremeno bila udaljena i od Sarmatije, nego baš u sjeveroistočni rub Italije. Također, kako je prethodno prikazano, deportacije su u rimskom pravu uvijek bile usmjerene na izolirana mjesta – otoke ili, iznimno, pustinske oaze – obilježena surovim životnim okolnostima. Rasparaganova situacija tome je suprotna: interniran je na pristupačan otok, koji je smješten tik do obale, u pitomom okruženju Pulske zaljeva, na stotinjak metara od glasovite rimske kolonije u Puli i k tome još u Italiji.

3.3. *Relegatio*

Nakon što je razriješeno da u Rasparagonovu slučaju nije bila riječ ni o *exilium* ni o *deportatio in insulam*, preostaje utvrditi je li ovdje primijenjen kaznenopravni institut relegacije (*relegatio*). Tu mogućnost valja propitati jer se ona u najvećoj mjeri spominje u arheološkoj i historiografskoj literaturi kao pravni temelj Rasparaganove internacije na Uljanikov otok. Tim više ju je važno propitati jer se relegacija u određenoj fazi svojega razvoja u izvorima označavala i pojmom *exilium* – inače rezerviranim za republikansku redovnu kaznu egzila – uz dodavanje pridjevskih oznaka *temporale*, *ad tempus*, *in perpetuum* ili *sempiternum*.⁵⁶ Pritom treba naglasiti da, osim Paulova jasnog razlikovanja kapitalnih kazni – *poena mors aut exilium* s jedne strane i *cetera*, koje je označio opisnim izrazom *non exilia sed relegationes*,⁵⁷ s druge postoje brojni izvori koji potvrđuju da *relegatio* i *exilium* nisu imali zajedničkih obilježja.⁵⁸

Nadalje, relegaciju je važno propitati i zbog toga što je imala neka obilježja zajednička s kaznom deportacije (*deportatio in insulam*), kao što su mjesto izvršenja kazni, vrijeme njihova trajanja, u nekim situacijama izvanrednu sankciju *ademptio bonorum* koja im je slijedila, njihov utjecaj na društveni status osuđenika i, napokon, carske službenike koji su ih izricali. Glede mjesta izvršenja tih dviju kazni u rimskom pravu uobičajeno se radilo o otocima, a jedina razlika ogledala se u surovosti otoka odabranog za deportaciju.⁵⁹ Prem-

⁵⁶ V. Papin., D.27.1.28.2.; Ulp., D.37.14.1.; Hermog., D.47.10.45.; Papin., D.48.10.13.1.; Saturn., D.48.19.6.2.; Marc., D.48.22.4-5; Ulp., D.48.22.6pr. V. Paulus, *Sententiae* 5.4.8; 5.4.11; 5.17.2; 5.22.5.

⁵⁷ Paul., D.48.1.2.

⁵⁸ U tom smislu najjasnije govore klasični pravni tekstovi – Gai., D.47.10.43; Marc., D.48.22.4; Paulus, *Sententiae* 5.4.11; 5.15.5 / = D.22.5.16; 5.17.2; 5.22.2; 5.22.5; 5.28.1 – u kojima je izraz *exilium* suprotstavljen izrazu *relegatio*. Osim toga valja spomenuti da je već Ovidije, pjesnik Augustova doba, u elegiji *Tristia* (5,11,21; usp. 2,137) upozorio na to da ga je August samo relegirao (u Tome na Crnom moru), a ne poslao u egzil.

⁵⁹ Modestinus, *Regularum et differentiarum fragmenta* br. 2; v. Girard, P. F., Senn, F., *op. cit.* u bilj. 52.

da je deportacija uvijek bila trajna kazna, zabilježeni su slučajevi kada je i relegacija takvom bila predviđena.⁶⁰ Nadalje, *ademptio bonorum*, koja je uvijek slijedila, odnosno bila implicitno sadržana u osudi na deportaciju, mogla je biti izrečena i osuđeniku na relegaciju. Znakovito je da su obje kazne glede društvenog statusa osuđenika uobičajeno bile propisivane, odnosno izricane, pripadnicima viših društvenih skupina obuhvaćenih izrazom *honestiores*.⁶¹ Taj podatak u Rasparaganovu slučaju također otvara prostor mogućeg izricanja relegacije, doduše, ne stoga jer je bio rimski *honestior*, već zbog toga što je, prema carevim shvaćanjima, uživao status pripadnika tuđinske (plemenske) aristokracije, a pritom ga je stjecanje rimskog građanstva dodatno učinilo osobom prikladnom za podložnost takvoj kazni.⁶² Konačno, što se tiče sudbenih organa ovlaštenih za izricanje spomenutih kazni, bila je riječ o istim carskim službenicima, osim u slučajevima kada je znatna težina kaznenih djela nalagala posebne mjere opreza.⁶³

Premda se korišteni relegacije mogu pronaći već u republikanskoj *coercitio*, koju su mogli primjenjivati kako *pater familias* prema podređenim mu članovima te patron prema oslobođenicima u okviru svojih disciplinskih ovlasti tako i Senat ili pojedini magistrati prema strancima u okviru svojih upravnopolijskih ovlasti,⁶⁴ relegacija je prepoznatljiv kaznenopravni oblik i sadržaj poprimila tek nakon Augustove *lex Iulia de adulteriis* – kojom je 18. g. pr. n. e. prvi put u rimskoj kaznenopravnoj povijesti bila propisana kao zakonska kazna (*poena legis*), točnije rečeno tijekom druge polovice I. stoljeća, kada su

⁶⁰ Coll. 14.2.2; Paulus, *Sententiae* 5.22.3 (obrezivanje rimskog građanina i/ili njegova nežidovskoga roba); također v. *infra*.

⁶¹ Paulus, *Sententiae* 1.21.5; 5.19; 5.21.2; 5.22.1; 5.23.13; 5.23.18; 5.23.19; 5.25.1; 5.25.7. V. Coll. 8.4.5; 12.5.1; Paul., D.47.12.11. Izraz *honestiores* – prema Paulovu kao najiscrpnijem svjedočanstvu (Paulus, *Sententiae* 5.4.10) – obuhvaćao je rimske senatore, vitezove, municipalnu aristokraciju tj. dekurione, vojne veterane, kao i druge *spectatae auctoritatis*, kao što su magistrati, edili i suci.

⁶² U ovom kontekstu valja spomenuti da upravo Hadrijanov reskript iz 119. godine (o uređenju kaznenog djela *termini moti*, v. Call., D.47.21.2 = Coll. 13.3.2) predstavlja ne samo prvu zakonsku mjeru koja sadržava razlikovanje *humiliores* – *honestiores* kao temelj zakonske varijacije kazni već i mjeru kojom započinje ubrzani proces diferencijacije društvenih kategorija u svrhu individualizacije kažnjavanja; detaljnije v. De Robertis, F. M., *La variazione della pena nel diritto romano*, Scritti vari di diritto romano, vol. 3: Diritto penale, Bari, 1987 (repr. iz 1954.), str. 494-6; Garsney, P., *op. cit.* u bilj. 39, str. 153-172; Bauman, R. A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London – New York, 1996, str. 127-129.

⁶³ Primjerice v. Ulp., D.1.12.1.3; 1.19.3pr.; 48.22.6.1. Detaljnije o zajedničkim obilježjima promatranih kazni v. Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 108-118; Kleinfeller, G., *op. cit.* u bilj. 43, str. 231-233; Brasiello, U., *op. cit.* u bilj. 32, str. 209-302; Garsney, P., *op. cit.* u bilj. 39, str. 117-122.

⁶⁴ V. Mommsen, T., *op. cit.* u bilj. 17, str. 23, 48, 794; Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 29-30, 41; Grasmück, E. L., *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn – München – Beč – Zürich, 1978, str. 127-128.

je carevi i/ili Senat u svrhu eliminacije političkih protivnika učestalo primjenjivali u okviru svojeg izvanrednog kaznenog sudovanja.⁶⁵ Tada je relegacija postala kazna *per se*, koja se u okviru novouspostavljenog kaznenog-sudbenog sustava *cognitio extra ordinem* počinje primjenjivati za progon počinitelja širokog spektra kaznenih djela.⁶⁶ Njezin kaznenopravni sadržaj podrazumijeva protjerivanje osuđenika na otok ili točno određeno mjesto na kopnu ili u neku provinciju,⁶⁷ prilikom čega se izriče zabrana boravka u Rimu, ali i u provinciji u kojoj bi boravio car.⁶⁸ Mogla se izricati *ad tempus* u rasponu od šest mjeseci do deset godina, ali bilo je moguće izreći je i zauvijek (*in perpetuum*).⁶⁹ Neovisno o tome je li osoba bila relegirana *ad tempus* ili *in perpetuum*, nije gubila *civitas Romana*,⁷⁰ što je za osuđenika značilo da tijekom relegacije zadržava i sva prava utemeljena na rimskom *ius civile*, poput aktivne i pasivne testamentifikacije,⁷¹ cjelovitu imovinsku sposobnost,⁷² pravo oslobađanja robova (*manumissio*), prilikom čega oslobođenik (*libertinus*) slijedi pravnu sudbinu relegiranog patrona, pravo imati patronatsko pravo nad oslobođenicima te ostvarivati sva osobnopravna i imovinskopravna ovlaštenja inherentna očinskoj vlasti (*patria potestas*).⁷³ Što se tiče konfiskacije imovine (*ademptio bonorum*), valja istaknuti da je – nakon njezine početne uobičajene primjene uz

⁶⁵ Tako već glede Augustove relegacije kéeri i unuke, v. Suetonius, *Vita Caesarum*, Augustus 65; Cassius Dio, *Noctes Atticae* 55,10,14; glede Klaudija v. Casius Dio, *Noctes Atticae* 59,16; 60,8; 61,10; Tacitus, *Annales* 13,42; usp. 12,8; 14,53; glede Nerona, v. Tacitus, *Annales* 15,71; usp. 14,59; detaljnije, v. Grasmück, E. L., *op. cit.* u bilj. 64, str. 127-143.

⁶⁶ Tako za *calumnia* (Paulus, *Sententiae* 5.4.11; D.47.10.43); *incestum* (Paulus, *Sententiae* 2.19.5); *adulterium* (D.2.26.14); *stuprum* (Paulus, *Sententiae* 5.22.5 = D.48.19.38.3); namjerni pobačaj (Marc., D.47.11.4; Ulp., D.48.8.8; Tryph., D.48.19.39); davanje abortivnih ili ljubavnih napitaka (Paulus, *Sententiae* 5.23.14 = D.48.19.38.5); davanje lijeka sa smrtnom posljedicom (Marc., D.48.8.3.2); *falsum* (Paulus, *Sententiae* 5.25.12); podmetanje požara (Paulus, *Sententiae* 5.20.2); palež ljetina (Paulus, *Sententiae* 5.20.6; Coll. 12.3.1); *sepulchri violati* (Paulus, *Sententiae* 5.19.1); *termini moti* (Paulus, *Sententiae* 5.22.2); obrezivanje (Paulus, *Sententiae* 5.22.3); *repetundae* (Paulus, *Sententiae* 5.23.19; 5.28.2); *ars magica* ili *mathematica*. (Paulus, *Sententiae* 5.20.4; Coll 15.2).

⁶⁷ V. Marc., D.48.19.4; Call., D.48.19.28.13; Ulp., D.48.22.7.5 (*rel. quasi in insulam* tj. *in oasin*); Ulp., 48.22.7.8; Menen., D.49.16.4.3; Ulp., 50.12.8; Ulp., D.1.6.2; Tacitus *Annales* 3,17; 6,49; Cassius Dio, *Noctes Atticae* 3,46; Suetonius, *Vita Caesarum*, Claudius 23; glede preciznog popisa izvora s potvrđenim mjestima relegacije, v. Kleinfeller, G., „Relegatio“, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE), Band I. Halbbd., Stuttgart, 1914, str. 564.

⁶⁸ V. posebice Call., D.48.22.18pr.

⁶⁹ Ulp., D.48.22.7.2.; Ulp., D.48.22.14pr.

⁷⁰ Izrijekom potvrđeno u Ulp., D.48.22.7.3.; Ulp., D.48.22.14.1.; Pomp., D.48.22.17.

⁷¹ Gai., D.28.1.8.1.; Gai., D.34.5.5pr.; Paul., D.48.20.7.5.; Ulp., D.48.22.7.3.; Paulus, *Sententiae* 3.4a.9.

⁷² Afric., D.37.1.13.; Marc., D.48.22.4.; Paul., D.48.22.13.

⁷³ Marc., D.48.22.4.; Pomp., D.48.22.17.1.

relegaciju⁷⁴ – Trajanovim reformatorskim činom blagosti određeno da relegirana osoba u pravilu zadržava cjelokupnu imovinu, a da je upravo Hadrijanovom odlukom konfiskacija imovine relegirane osobe izrijeком bila zabranjena.⁷⁵ Premda se kasnije tijekom razdoblja Principata konfiskacija imovine dopuštala bilo u slučaju doživotne relegacije bilo u slučajevima kada je dosuđenu relegaciju zbog težine počinjenog djela trebalo pooštriti,⁷⁶ u svakom je pojedinom slučaju morala biti izrijeком precizno određena u *sententia specialis* i time je – za razliku od republikanske *publicatio bonorum* kao nužne kaznenopravne posljedice *aquae et igni interdictio* odnosno kapitalne osude – stekla obilježje autonomne, ali sporedne kaznene mjere sustava *cognitio extra ordinem*.⁷⁷

Opisanim obilježjima relegacija je omogućavala izrazito stupnjevanje kaznenopravne sankcije – posebice kombiniranjem mjesta izvršenja i vremenskog trajanja – a susljedno tome i ostvarenje promjenjivih kazneno-funkcionalnih zahtjeva onovremene politike kažnjavanja. S obzirom na to iskristalizirala su se četiri stupnja kazne relegacije: (1) ograničenje osuđenikove slobode zabranom boravka na određenom mjestu,⁷⁸ (2) protjerivanje osuđenika na precizno određeno mjesto gdje će ubuduće boraviti, što može biti na otoku ili kopnu, a izražavalo se pozitivno (naređuje se odlazak iz nekog mjesta) ili negativno (zabranjuje se odlazak iz određenog mjesta),⁷⁹ (3) doživotno protjerivanje ili ono koje je vremenski ograničeno (prilikom čega se kreće od šest mjeseci do deset godina), (4) protjerivanje na određeno mjesto uz izricanje dodatne izvanredne kazne.⁸⁰

⁷⁴ Tako posebice za Augusta, v. Paulus, *Sententiae* 5.26.14; Cassius Dio, *Noctes Atticae* 55,32,3; 55,10,14; Suetonius, *Vita Caesarum*, Augustus 65,1; Tacitus, *Annales* 1,6; za Tiberija v. Suetonius, *Vita Caesarum*, Tiberius 11,4; 50; Tacitus, *Annales* 4,71; 3,17; za Klaudija v. Tacitus, *Annales* 12,22.

⁷⁵ V. Pomp., D.48.22.1; usp. Garnsey, P., *op. cit.* u bilj. 28, str. 117 (bilj. 1).

⁷⁶ Glede doživotne relegacije, v. Ulp., D.48.22.7.4; 48.22.14.1; Marc., D.48.22.4; Paulus, *Sententiae* 2.26.14; 5.22.2; 5.25.8; 5.26.3; Coll. 1.7.2; C.I. 9.47.8; s obzirom na težinu kaznenog djela, v. Paulus, *Sententiae* 2.26.14. (*adulterium*); 5.25.8.; Paul., D.48.19.38.8 (*falsum*); Paulus, *Sententiae* 5,26,3 (*crimen vis*); D.1.6.2 (loše postupanje prema robovima).

⁷⁷ V. Brasiello, U., *op. cit.* u bilj. 32, str. 292, 294, 300; Holtzendorf, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 121; detaljnije o toj kazni v. Jaramaz-Reskušić, I., *op. cit.* u bilj. 26, str. 386-9.

⁷⁸ U tom bi se slučaju – prema Ulpijanovu navodu (D.48.22.7.17) – osuđeniku izricala zapovijed da se u određenom roku udalji iz mjesta u kojemu mu je boravak zabranjen; v. također Marc., D.48.22.5.

⁷⁹ U određivanju takve relegacije, točnije na mjesto izvan provincijskih granica kaznene sudbenosti upravitelja provincije, odlučujuću je ulogu imao sam car, v. Marc., D.48.22.5.; Ulp., D.48.22.7pr.-1; 48.22.7.6-7; 48.22.7.10.

⁸⁰ Osim već spomenute *ademptio bonorum* (v. *supra*) mogla je biti riječ o gubitku društvenog položaja ili o isključenju iz kurije (tzv. *motio ab ordine* ili *submotio curia*), v. Ulp., D.48.22.7.20-22; Marc., D.48.22.8; Papin., D.50.1.15pr.; Ulp., D.47.14.1.3 /= Coll. 11.8.3; Ulp., D.47.18.1.1; Ulp., D.50.2.3.1; Call., D.50.13.5.2; Paulus, *Sententiae* 5.4.11; 5.20.6. Pritom Pomponije naglašava (D.48.22.17pr.) da nije bilo zabranjeno podizati spomenike ili izrađivati umjetničke slike u čast relegiranih osoba.

Prema Ulpijanovu posvjedočenju, neograničenu ovlast izricanja kazne relegacije, osim samog cara, imali su Senat, *praefectus praetorio* i *praefectus Urbi*.⁸¹ Međutim provincijski upravitelji nisu imali ovlast relegirati osobu izvan provincije kojom upravljaju niti su mogli odobriti međuprovincijske relegacije ili relegacije iz provincije u Italiju.⁸² Jednom izrečenu kaznu relegacije mogao je opozvati samo car, pod pretpostavkom da mu se osuđenik obratio pismenim putem te zatražio pomilovanje.⁸³

Pažnju romanista posebno je privlačio društveni status osoba kojima se u rimskoj državi uobičajeno izricala kazna relegacije (što se jednako odnosilo i na deportaciju), jer se na taj način pokušalo odgovoriti na pitanje njene kazno-funkcionalne primjerenosti. U tom smislu izvori pokazuju da se kazna relegacije kako u najranijem tako i u kasnome Principatu načelno izricala osobama najvišega društvenog statusa, ali u nemalom broju slučajeva i plebejcima, oslobođenicima te osobama prezrenoga zanimanja (glumcima, delatorima),⁸⁴ dok se u srednje principatsko doba, koje obuhvaća i Hadrijanovu vladavinu te spomenuti Rasparaganov slučaj, kao relegirane osobe gotovo beziznimno su sreću tzv. *honestiores*.⁸⁵ Izricanje kazne relegacije (kao i deportacije kao svojevrsnog težeg oblika) samo najuglednijim i najotmjenijim društvenim slojevima moglo bi se opravdati onovremenim stavom da su za njih brza smrtna kazna (*poena capitis*) ili tjelesna mučenja u okviru *summum supplicium* i s njima povezana poniženja bile preoštire i kazneno nefunkcionalne, odnosno retributivno-osvetničke sankcije, a da je kazna relegacije koja je značila beskućništvo, siromaštvo, nepodnošljivu udaljenost za njih bila mnogo prikladnija kazna preventivno-disvazivne funkcije, a za državu jeftinija sankcija.⁸⁶

⁸¹ V. Ulp., D.48.22.14.2; Ulp., D.48.22.7pr.; v. također Ulp., D.1.12.1.3 (o isključenju konzula).

⁸² Ulp., D.48.22.14.2; 48.22.7pr.-1; 48.22.7.6-7; 48.22.7.10. Iznimno, upravitelji Sirije i Dacije uživali su povlasticu izricanja kazne relegacije, točnije zabrane osuđenikova pristupa u nekoliko provincija istovremeno, v. Ulp., D.48.22.7.14.

⁸³ Plinius, *Epistola ad Traianum*, 10,56; Ulp., D.48.22.7.18; v. Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 377; Kleinfeller, G., *op. cit.* u bilj. 59, str. 565.

⁸⁴ Glede razdoblja ranijeg, posebice augustovskog Principata v. Suetonius, *Vita Caesarum*, Augustus 45; 51; Suetonius, *Vita Caesarum*, Tiberius 37; Suetonius, *Vita Caesarum*, Nero 16; Suetonius, *Vita Caesarum*, Titus 8; Tacitus, *Annales* 1,77; 4,14; 13,25; glede kasnog Principata v. Papin., D.48.10.13.1; Ulp., D.50.2.2pr.; 48.22.7; Paulus, *Sententiae* 2.26.14; v. također Papin., D.24.2.8; Paul., D.40.12.39.1; Call., D.47.14.3.3; Mod., D.48.10.32.1; Mod., D.48.19.30; Tryph., D.48.19.39.

⁸⁵ V. posebice Call., D.50.13.5.2 (izrijekom svrstava relegaciju u neplebejske kazne); v. također Venon., D.48.19.15; Ulp., D.48.22.6.2 (glede privilegiranja dekuriona).

⁸⁶ Usp. Mommsen, T., *op. cit.* u bilj. 17, str. 968-969; Holtzendorff, F., *op. cit.* u bilj. 39, str. 109-110; Kleinfeller, G., *op. cit.* u bilj. 43, str. 232; *op. cit.* u bilj. 75, str. 564; Brasiello, U., *op. cit.* u bilj. 32, str. 292-293, 300; Garsney, P., *op. cit.* u bilj. 39, str. 117-121; Cardascia, G., „L'apparition dans le droit des classes d'honestiores et de humiliores“, u: *Revue historique de droit français et étranger*, vol. 27-28, 1950, str. 319-324.

Sada takav kaznenopravni sadržaj treba analizirati iz perspektive Rasparaganova slučaja. Ta analiza započet će propitivanjem prikladnosti Rasparaganove osobe da mu se za cara Hadrijana izrekne kazna relegacije na otok. Kako se čita iz historiografskih izvora, njegova je obitelj u Sarmaciji bila vladarska i činila je dio tamošnje aristokracije, dok je sâm Rasparagan bio kralj Roksolana. Drugi čimbenik, koji je s gledišta rimskoga prava i primjene relegacije *ratione personae* mnogo važniji, ogleda se u činjenici da mu je prije relegacije dodijeljeno rimsko građanstvo i rimski *praenomen* i *nomen*, što je zasigurno učinjeno aktom samoga cara Hadrijana. Prema tome u trenutku izricanja osude na relegaciju i njegova dolaska zajedno s obitelji na Uljanikov otok Rasparagan je bio rimski građanin. S obzirom na ta dva kriterija, on i njegova obitelj predstavljali su osobe društvenog statusa prikladnog za izricanje kazne relegacije, tj. pripadali su društvenoj skupini *honestiores*, kojoj se za Hadrijanove vladavine gotovo beziznimno izricala kazna relegacije.

Budući da epigrafska svjedočanstva o Rasparaganu i Peregrinu potječu s njihova sarkofaga, ona dokumentiraju status tih dviju osoba u trenutku njihove smrti. S obzirom na onomastičku formulu koja kod obojice u tome trenutku sadržava rimski *praenomen* i *nomen*, koji po uzoru na Hadrijanove glasi *Publius Aelius*, može se pouzdano zaključiti da izricanjem osude i njihovim posljedičnim protjerivanjem na Uljanikov otok oni nisu bili izgubili *civitas Romana*. Takve okolnosti u cijelosti i tipično odgovaraju kaznenopravnom sadržaju relegacije.

Daljnji kriterij važan za utvrđivanje radi li se ovdje o relegaciji jest mjesto protjerivanja, odnosno njegova obilježja. Za razliku od *deportatio in insulam*, koja je uvijek podrazumijevala internaciju na surovom i teško dostupnom mjestu u provinciji, Rasparaganovo protjerivanje provedeno je na pitom i lako dostupan otok u sjeveroistočnom rubu Italije, koji se k tome nalazi tek stotinjak metara od obale i jednako toliko udaljen od važnog gradskog i upravnoga središta – rimske kolonije u Puli. Takve okolnosti ne mogu se podvesti pod deportaciju, nego isključivo pod institut relegacije. Iz rimske perspektive Rasparagan je s ruba Carstva i tamošnjih poludivljih (barbarskih) krajeva doveden u samu jezgru rimske države – upravno gledajući, u Italiju.

Zanimljiv je i smjer Rasparaganova protjerivanja, koji umnogome odudara od deportacije, a u cijelosti se podudara s relegacijom. Dok deportacija uvijek znači udaljavanje osuđenika iz Rima i Italije u neku provinciju, u Rasparaganovu slučaju smjer je protjerivanja obrnut – s polupacificiranih područja na istočnoj granici rimske države u smjeru Italije. Taj podatak dodatno razrješava i to tko je od rimskih magistrata odnosno carskih službenika mogao uopće izreći takvu kaznu. Kako je rečeno, provincijski upravitelji (*praeses provinciae*) mogli su izricati kaznu relegacije, kod koje se protjerivanje provodilo samo unutar provincije kojom bi dotični upravljao. Za međuprovincijske relegacije, a posebno za relegacije kakva je dokumentirana u Rasparaganovu slu-

čaju (iz daleke provincije u Italiju), odluku je mogao donijeti samo car. Takav razvoj događaja potpuno se uklapa u navode u rimskim historiografskim izvorima o tome da je nakon poraza Roksolana postojao specifičan i strogo osoban odnos između Rasparagana i cara Hadrijana, koji su postigli dogovor o miru. U takvu odnosu među dvojicom vladara, što je bila posljedica sklopljenoga mira i izričaj ustupka te benevolentnosti prema Rasparaganu, na rimskoj strani ne pojavljuje se niti se mogao pojaviti itko drugi osim samoga cara Hadrijana. S obzirom na prostornu odrednicu i izvore samo je rimski car Rasparaganu mogao izreći te mu je, smatramo, i izrekao relegaciju na Uljanikov otok.

U rimskome pravu kazna relegacije bila je podobna stupnjevanju. Budući da su prethodno u radu izloženi kriteriji te četiri moguće situacije takva stupnjevanja, mogli bismo reći da je, s obzirom na vremensku odrednicu u Rasparaganovu slučaju, bila riječ o najtežem obliku – doživotnoj relegaciji (*relegatio in perpetuum*). Potonji podatak posvjedočen je činjenicom da su i Rasparagan i Peregrin umrli na Uljanikovu otoku, što se lako dokazuje temeljem postojanja sarkofaga. Nadalje, s obzirom na poznate okolnosti Rasparaganova slučaja, može se ustvrditi kako je bila riječ o pozitivnoj relegaciji jer je protjerivanje provedeno na točno određeno mjesto budućega (doživotnoga) boravka, prilikom čega je zasigurno (o čemu pak nije očuvano svjedočanstvo) pred Rasparagana postavljen negativan zahtjev, tj. zabrana odlaska s toga mjesta. Kako sarkofazi i prateći natpisi na njima potvrđuju, Rasparagan i Peregrin te članovi njihove obitelji nisu napustili Uljanikov otok, nego su ondje umrli.

Ne postoje ni najmanje naznake da je osim relegacije Rasparaganu i članovima njegove obitelji izrečena ikakva dodatna kaznena mjera. Dapače, iz svega se može zaključiti da je u prostornoj odrednici Uljanikova otoka i prema osobama koje su na njemu živjele Rasparagan imao sva tradicijska vladarska prava koja su mu pripadala i u Sarmatiji, a da je s gledišta rimskoga prava imao punu pravno-političku slobodu. Pritom treba još jednom istaknuti da je takav njegov status postojao samo na tom otoku i samo prema njegovim podanicima koji su ondje živjeli. To dodatno potvrđuju epigrafske naznake o Peregrinovim oslobođenimcima, o njegovoj imovinskoj sposobnosti da dade izraditi sarkofag, ali i o Rasparaganovoj supruzi, koja ima imovinska sredstva potrebna da svom suprugu podigne luksuzni nadgrobni spomenik s uklesanim tekstom. Iz Peregrinova natpisa sasvim se precizno saznaje da je on imao oslobođenike, tj. da je imao patronatska prava nad njima. Prema tome on je bio patron, dok su oslobođenici bili njegovi klijenti. Relegacijom na Uljanikov otok očuvalo se njegovo patronatsko pravo, što je tipična posljedica kazne relegacije jer njome to pravo ne prestaje. Dodatno to znači da su nakon relegacije ostali na snazi svi učinci manumisija koje su vjerojatno bile provedene aktom cara Hadrijana temeljem njegova prethodnog dogovora s Rasparaganom postignutog prilikom sklapanja mira. Iz epigrafskih naznaka proizlazi i da je Rasparaganova obitelj na Uljanikovu otoku imala imovinsku sposobnost, premda samo s obzirom na

imovinu koju je uspjela donijeti sa sobom iz Sarmatije te onu koja se ondje već otprije nalazila. Potonje također u cijelosti odgovara rimskoj kazni relegacije, jer osuda nije povlačila gubitak imovinskih prava relegiranog, osim ako nije bila izrečena i *ademptio bonorum*, o čemu u konkretnom slučaju ne postoje naznake.

4. REKONSTRUKCIJA KAZNENOPRAVNE SITUACIJE U RASPARAGANOVU SLUČAJU

Epigrafske i historiografske naznake stavljene u kontekst kaznenopravnog poretka rimske države u vrijeme Hadrijanove vladavine (117.-138.) pružaju dobar temelj za razmjerno pouzdanu rekonstrukciju kaznenopravne situacije u Rasparaganovu slučaju. Stavljanjem u odnos tih triju čimbenika mogu se dati odgovori na većinu odlučnih pitanja, dok se ona koja nisu izrijeком dokumentirana mogu razmjerno pouzdano razriješiti primjenom logike, ali i analogijom s poznatim situacijama i institutima u rimskom pravu.

Hadrijan je porazio Roksolane krajem 117. ili početkom 118. godine. Prema svjedočanstvu u *Historia Augusta*, na vojnu pobjedu Rimljana nadovezao se sporazum između roksolanskoga kralja Rasparagana i cara Hadrijana. Premda nisu poznati ni sadržaj toga mira ni uvjeti pod kojima je sklopljen, poznato je da se u razdoblju od njegova sklapanja do Rasparaganove internacije na Uljanikov otok dogodio niz pravnih radnji koje se tiču Rasparaganova statusa. Najprije treba istaknuti da u tome razdoblju Rasparagan stječe rimsko građanstvo te dobiva rimski (Hadrijanov) *praenomen* i *nomen*. Premda za to ne postoje dokazi, logična rasudba upućuje na zaključak da je Rasparagan u pregovorima o miru to mogao zahtijevati od cara Hadrijana kao protuuslugu za prestanak neprijateljstva, te da je potonji na to pristao. Dodjelom rimskog građanstva sigurno je bio zahvaćen i Rasparaganov sin, neovisno o tome je li bio rođen u Sarmatiji ili, što je vjerojatnije, na Uljanikovu otoku, zatim Rasparaganova supruga, a eventualno i drugi njegovi potomci. Usporedno s time vjerojatno je, također kao posljedica dogovora među dvojicom vladara, u obliku koji prizna je rimsko pravo – carevom konstitucijom – provedeno oslobađanje Rasparaganove pratnje iz ropskoga statusa (*manumissio*) koji im je kao zarobljenicima bio namijenjen prema rimskim pravno-političkim shvaćanjima.

Čini se vjerojatnim da je Rasparagan u pregovorima s Hadrijanom navedeno uspio postići za sebe i svoju obitelj kao carev ustupak radi postignutoga mira. Ipak to nije najvažniji dio opisane situacije jer se mnogo važnijim i zanimljivijim čine razlog i *ratio* zbog kojih je Rasparagan baš to zahtijevao od rimskoga cara. Za razrješenje tog pitanja ključno je primijeniti u romanistici općeprihvaćenu činjenicu da se kaznenopravne sankcije u rimskom pravu nisu jednako primjenjivale na rimske građane i nerimljane, odnosno činjenicu da

je rimska kaznenopravna politika svojim građanima pridržavala povlašteno kažnjavanje – lakše, manje brutalno, manje otegotno, manje ponižavajuće te, napokon, kažnjavanje koje je za sobom povlačilo blaže posljedice osude. Trenutkom poraza Roksolani su u sustavu rimskoga prava poimani kao *peregrini dediticii* – najniža kategorija rimskih podanika, čiji je status bio toliko nepovoljan da se prema Rimljanima nisu nalazili ni u kakvoj pravnoj svezi, nego samo u faktičnom stanju bespravne podređenosti. Kako Rasparagan i njegova obitelj ne bi bili tako poimani i tretirani, tj. kako bi izbjegli status dediticijskih peregrina, on je promišljeno s carem Hadrijanom dogovorio da im se dodijeli *civitas Romana*, što je rimski car kao *legibus absolutus* mogao sâm svakodobno učiniti svojom konstitucijom. Međutim ni samu dodjelu *civitas Romana* ne treba sagledavati *per se*. Rasparagan je bio svjestan da kao poraženi vladar neće proći nekažnjeno, tj. da mu nužno slijedi kaznena osuda, pa je, mudro zahtijevajući od cara rimsko građanstvo te rimski *praenomen* i *nomen*, pokušavao izbjeći brutalne kazne koje su se izricale nerimljanima, a posebno poraženim barbarskim plemenima na čelu s njihovim prvacima. U tim uvjetima dodatno mu je prijetila opasnost da u trijumfu bude proveden rimskim forumom te ubijen.

Dajući ustupke Hadrijanu u pogledu uspostave mira s Rimljanima i priznanja poraza, zapravo je, čini se, Rasparagan za sebe i obitelj nastojao ishoditi povoljniji kaznenopravni tretman, a to je mogao postići samo tako da oni budu rimski građani. Rasparagan je u toj situaciji bio potpuno svjestan položaja rimskoga cara u rimskom pravnom poretku te da mu on sâm može dodijeliti rimsko građanstvo, a potom, tretirajući njega i obitelj kao rimske građane, legitimno utjecati na njihov povoljniji kaznenopravni tretman. U kontekstu poraza Rasparagan je već tijekom pregovora s Hadrijanom bio svjestan i toga da će nužno biti raseljen, u čemu se ogleda stara rimska politika i nastojanje da se poraženi vladari protjeraju daleko od domovine kako oni ili njihovi potomci ne bi iznova mogli podići ustanak protiv Rimljana ili zametnuti neprijateljstva. Osim s pravnoga gledišta te u kontekstu dodjele rimskoga građanstva, uzimanje rimskog *praenomen* i *nomen* iz Rasparaganove je perspektive bilo duboko oportuno i ulagujuće, a iz Hadrijanove znak posvemašnje pobjede nad neprijateljem, ali i nešto što je u Rimu zasigurno mogao u svoju korist predstaviti kao samoponiženje poraženoga vladara.

Takvim pravnim razvojem događaja omogućena je primjena instituta relegacije na način kako ju je rimsko pravo poznavalo u prvim desetljećima II. stoljeća. Rasparagan je interniran u najpovoljnije moguće okruženje u toj situaciji: u Italiju i na pitom otok u blizini povećega gradskoga središta, izbjegavši time surovost i izolaciju koja bi ga stigla u okvirima redovne kazne *exilium* ili izvanredne *deportatio*.

Relegaciji se moglo pribjeći zbog još nekoliko razloga. To je bila izvanredna kazna (*extra ordinem*) u sustavu tadašnjeg rimskog kaznenopravnog

sustava, a obilježje izvanrednosti ogledalo se u tome što ju je mimo redovnih kaznenih instituta i procedure izricao sâm car u okviru vlastite *cognitio*. Zbog toga nije bilo potrebno sudjelovanje bilo kojeg drugog carskog službenika, što je bilo vrlo prikladno s obzirom na potrebu da Hadrijan sâm provede obećanje dano Rasparaganu. Relegacija je Rasparaganu u mjestu relegacije, tj. na Uljanikovu otoku, jamčila sva prava jer mu nije izrečena nikakva dodatna kazna. Otuda i vrlo jasne naznake da su on i njegov sin Peregrin zadržali rimsko građanstvo, imovinsku sposobnost, a napose patronatsko pravo nad svojom pratnjom (poslugom). Čini se da je potonje bilo od osobite važnosti za kraljevsku obitelj jer je Rasparagan za njih od cara Hadrijana izrijeком morao zahtijevati manumisiju, a time i svoje patronatsko pravo, koje će biti priznato po rimskom pravu. Taj podatak otkriva da je posluga predstavljala njihove pouzdanike, tj. osobe od najvećega povjerenja. I na njihovu primjeru ogledaju se sve povoljnosti relegacije u rimskom pravu II. stoljeća. Njome je ne samo očuvano patronatsko pravo i status tih osoba kao oslobođenika nego je i kaznenom osudom ponovno priznato, a izrijeком se iščitava u njihovu spominjanju na Peregrinovu sarkofagu.

Čitava kaznenopravna situacija povezana s Rasparaganovim slučajem otkriva nastojanje dvojice vladara da se posredstvom dostupnog instrumentarija kaznenih instituta u rimskom pravu poraženom Rasparaganu i njegovoj obitelji osigura barem ograničena sloboda. Premda je u suštini bila riječ o prividu slobode, koja je bila prostorno ograničena na omalen otočić, primjenom relegacije Rasparaganu je priskrbljen najpovoljniji tretman. Promatrani slučaj otkriva sve prednosti i povoljnosti koje je relegacija imala za osuđenika u odnosu prema drugim sličnim kaznama, ali i *ratio* zbog koje je uobičajeno pridržavana samo pripadnicima najviših slojeva rimskog društva. Ona je u svojoj biti odražavala kaznenopravno shvaćanje da najviši slojevi ne bi smjeli biti izloženi brutalnim i ponižavajućim kaznama poput *poena capitis*, tjelesnim mučenjima ili kaznama prisilnog rada.

Rasparaganov slučaj ujedno pokazuje kako su *in casu concreto*, na primjeru jednog barbarskog vladara, koji izvorno nije bio podoban za primjenu relegacije, carevom intervencijom oblikovane pretpostavke za primjenu takve kazne. Hadrijan nije potrebama konkretnoga slučaja prilagodio rimski kaznenopravni institut relegacije (koji je baš u njegovo vrijeme poprimio svoj konačan oblik), nego je krenuo suprotnim putem – dodjelom rimskog građanstva kao manifestacijom osobnog svekolikog imperija stvorio je pretpostavke za primjenu kazne relegacije na Rasparagana i njegovu obitelj.

5. ZAKLJUČAK

Citirana epigrafska svjedočanstva *in casu concreto* otkrivaju ne samo institut relegacije u rimskom pravu i njegovo oživotvorenje u Rasparaganovu slučaju nego i širok krug ciljeva koji su se u rimskome pravu mogli postići stupnjevitim, odnosno individualiziranim kažnjavanjem. Čitav taj slučaj upućuje na zaključak da su se rimski kazneni instituti i politika kažnjavanja dosljedno i ujednačeno oblikovali i izgrađivali na cijelom području Carstva. Glede relegacije i njezina posebnog oblika *relegatio in insulam*, ta su epigrafska svjedočanstva važna jer konkretnim primjerom potvrđuju navode iz rimskih pravnih izvora, prema kojima je ona cjelovito izgrađena upravo u doba Hadrijanove vladavine. Također Rasparaganov slučaj pokazuje da je za Hadrijanove vladavine relegacija kako pojmovno tako i kaznenopravnim sadržajem precizno razlučena od *exilium* i *deportatio*. Rasparaganov slučaj dodatno predočuje to razlikovanje kroz nastojanje da se poraženom vladaru u okviru osude koja će nužno uslijediti osigura najblaži oblik kazne protjerivanja. Tim više su ti natpisi važni jer datiraju u doba prekretnice od Trajanova poimanja instituta relegacije (koji ju je dopuštao i za niže slojeve) do Hadrijanova shvaćanja, prema kojemu se u kažnjavanju relegacijom ogleda znatna ekskluzivnost te povlastica koja pripada samo rimskim građanima i višim slojevima. Napokon, navedena dva epigrafska svjedočanstva potvrđuju da i natpisi koji nisu pravne provenijencije mogu biti prvorazredni izvor za spoznaju čisto pravnih fenomena – u ovome slučaju kaznenopravne sankcije *relegatio in insulam*, koja je, općenito gledajući, razmjerno rijetko dokumentirana u epigrafskom gradivu.

LITERATURA

1. Bârcă, V., *The reinterpretation of the Sarmatian finds from the Romanian plain (I)*, u: Journal of Ancient History and Archeology, vol. 1, br. 2, 2015, str. 35-71.
2. Bauman, R. A., *Crime and Punishment in Ancient Rome*, London – New York, 1996.
3. Birley, A. R., *Hadrian: The Restless Emperor*, London – New York, 2000.
4. Brasiello, U., *La repressione penale in diritto Romano*, Napulj, 1937.
5. Braund, D., *Rome and the Friendly King (Routledge Revivals): The Character of Client Kingship*, London – New York, 2014.
6. Buckland, W. W., *The Roman Law of Slavery: The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian*, Cambridge, 2010.
7. Cardascia, G., „L'apparition dans le droit des classes d'honestiores et de humiliores“, u: *Revue historique de droit français et étranger*, vol. 27-28, 1950, str. 305-337.
8. *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. V, pars 1, Mommsen, T. (prir.), Berlin, 1872.
9. De Robertis, F. M., *La variazione della pena nel diritto romano*, Scritti vari di diritto romano, vol. 3: Diritto penale, Bari, 1987 (repr. iz 1954.).
10. Gardner, J., *Being a Roman Citizen*, London – New York, 2010.
11. Garsney, P., *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*, Oxford, 1970.

12. Garzetti, A., *From Tiberius to the Antonines (Routledge Revivals): A History of the Roman Empire AD 14 – 192*, London – New York, 2014.
13. Girard, P. F., Senn, F., *Textes de droit romain*, vol. I, Pariz, 1967.
14. Grasmück, E. L., *Exilium. Untersuchungen zur Verbannung in der Antike*, Paderborn – München – Beč – Zürich, 1978.
15. Harmatta, J., *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Szeged, 1970.
16. *Historia Augusta: Elije Sparcijan, Julije Kapitolin, Vulkacije Galikan, Elije Lampridije, Trebelije Polion, Flavije Vopisko iz Sirakuze*, Nečas Hraste, D. (prev.), Zagreb, 1994.
17. Holtzendorff, F. von *Die Deportationstraft im Römischen Altertum*, Aalen, 1975.
18. *Inscriptiones Italiae*, vol. X, pars 1, Degrassi, A. (prir.), Rim, 1936.
19. *Inscriptiones latinae selectae*, Dessau, H. (prir.), vol. 1, Berlin, 1892.
20. Jaramaz Reskušić, I., „Ambitus: izborna korupcija u Rimskoj Republici“, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb)*, vol. 22, br. 1, 2015, posebice str. 281-309.
21. Jaramaz Reskušić, I., „Lex Iulia de adulteriis coercendis: pojam, optužba i represija preljuba“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 55, br. 3-4, 2005, str. 663-716.
22. Jaramaz Reskušić, I., „Pro Plancio: pravne, političke i retoričke odrednice Ciceronova govora“, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb)*, vol. 24, br. 1, 2017, str. 203-228.
23. Jaramaz Reskušić, I., *Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu*, Zagreb, 2003.
24. Kleinfeller, G., „Deportatio in insulam“, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*, Band V, br. 1, Stuttgart, 1903, str. 231-233.
25. Kleinfeller, G., „Relegatio“, u: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*, Band I. Halbbd., Stuttgart, 1914, str. 564.
26. Kornelije Tacit, *Manja djela. Historije*, Miklić, J. (prev.), Zagreb, 2007.
27. Levy, E., *Die römische Kapitalstrafe*, Heidelberg, 1931.
28. Milotić, I., „Legal Status of Peregrini and their Communities in Roman Histria“, u: *Imperium und Provinzen [Zentrale und Regionen]*, Thür, G., Lučić, Z. (ur.), Sarajevo, 2006, str. 97-127.
29. Mommsen, T., *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955.
30. Mouritsen, H., „Manumission“, u: *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Du Plessis, J. P., Ando, C., Tuori, K. (ur.), Oxford, 2016, str. 402-418.
31. Opreanu C. H., *Dacia Romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998.
32. Perry, M. J., *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman*, Cambridge, 2014.
33. Rabinowitz, J. J., „Manumission of Slaves in Roman Law and Oriental Law“, u: *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 9, br. 1, 1960, str. 42-45.
34. Sherwin-White, A. N., *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973.
35. Singh-Masuda, R., *Exilium Romanum: Exile, Politics and Personal Experience From 58 BC to AD 68*, doktorska disertacija, Warwick, 1996.
36. Smolaka-Kotur, A., „Nepravni epigrafski spomenici – izvor za rimsko pravo“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu*, vol. 27, br. 2, 1990, str. 31-45.
37. Starac, A., *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji*, vol. 1. (Istrija), Pula, 1999.
38. Wilkes, J. J., „The Danube Provinces“, u: *The Cambridge Ancient History*, vol. 11 (AD 70 – 192), Bowman, A. K., Garnsey, P., Rathbone, D. (ur.), Cambridge, 2000, str. 577-603.

Summary

THE CASE OF THE ROXOLANI KING RASPARAGANUS: RELEGATIO IN INSULAM IN ROMAN CRIMINAL LAW

The penalty of banishment in the Roman criminal system could take one of three forms: *exilium*, *deportatio* and *relegatio*. These penalties received adequate elaboration by Roman jurists, though their appearance in epigraphic evidence referring to actual cases is rare. In this paper, the authors provide an analysis of two inscriptions which record the criminal case of the Roxolani King Rasparaganus, who was defeated by the Roman Emperor Hadrian during his military campaign in Sarmatia in 117/118 AD and subsequently sentenced to relegation to Uljanik Island situated in Pula Bay. The case is of great interest because it reveals the general development of the Roman criminal concept of relegation and the particular degree of its development in the first decades of the 2nd century AD. Furthermore, the case is interesting because relegation can be analysed in an actual case and, finally, because the case of King Rasparaganus records a range of goals that the Roman criminal policy intended to achieve by resorting to the penalty of relegation of an individual to a particular island. In this paper the authors affirm the epigraphic evidence of Roman provenance as a source which may be profitably used to study criminal institutes in ancient Rome.

Keywords: Roman criminal law, Hadrian, Sarmatia, Rasparaganus, *exilium*, *deportatio*, *relegatio*, Istria, Uljanik Island